

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Beykoz'da Sanayi ve Emek Coğrafyasının Dönüşümü: Mekân, Emek ve Zamanın Dinamik Etkileşimi¹

Transformation of Industrial and Labour Geography in Beykoz: Dynamic Interactions of Space, Labour and Time

 Hande Ceylan,¹ **Tansel Erbil,²** **Fuat Ercan,²** **İsra Hatipoğlu,³** **Betül İngin,¹**
 Mahmut Hakan Koçak,¹ **Elif Sidar Ökdemir,⁴** **Ferit Serkan Öngel,⁵**
 Murat Cemal Yalçınan,² **Ayşecan Hazal Ak Yıldırım⁶**

¹Bağımsız Araştırmacı

²Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi

³İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi

⁴İstanbul Planlama Ajansı

⁵Gaziantep Üniversitesi, İslahiye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

⁶İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi

ÖZ

Sanayileşme, sanayisizleşme ve kentsel dönüşüm özellikle metropollerde mekânsal, sosyal ve ekonomik yapıları köklü biçimde değiştiren süreçlerdir. İstanbul'un kuzeydoğusunda yer alan Beykoz ilçesi ve Boğaziçi'ni takip eden kentsel kıyısı, bu süreçlerin birbirini takip ederek gözlemlendiği bir yerleşim olarak özgün bir örnek sunmaktadır. Bu çalışmada, Beykoz ilçesi kentsel kıyı alanında yer alan Beykoz-Paşabahçe'nin tarihsel süreç içerisindeki mekânsal dönüşümü; sermaye, devlet, endüstri, emek ve mekân arasındaki çok katmanlı ilişkiler ağı içinde ele alınmaktadır. Eski balıkçı köylerinden, önce devlet öncülüğündeki sanayileşme hamleleriyle büyük ölçekli fabrikaların kurulduğu bir sanayi havzasına dönüşen, sonra da özellikle büyük sanayi tesislerinin kapanması / taşınması sonucu yerel ve merkezi yönetim müdahaleleriyle sermayenin yatırımları üzerinden değişen Beykoz'un yaşamakta olduğu mekânsal dönüşüm süreci, ilişkisel bir yaklaşım içinde incelenmektedir. Bu ele alış Beykoz'u yukarıdan süreçlerle belirlenen herhangi bir yerleşme olmaktan çıkartıp kendi belirleyicilerine etki etme potansiyeline sahip bir fail haline getirir.

Anahtar sözcükler: Beykoz, sanayi, emek, mekân, dönüşüm

ABSTRACT

Industrialisation, deindustrialisation and urban transformation are processes that fundamentally alter spatial, social and economic structures, particularly in metropolitan areas. The district of Beykoz, located in the north-east of Istanbul, and especially its urban coastline along the Bosphorus, offers a unique example of a settlement where these processes can be observed in succession. This study examines the spatial transformation of Beykoz-Paşabahçe, located in the urban coastal area of Beykoz district, within the multi-layered network of relationships between capital, state, industry, labour, and space throughout its historical process. Beykoz's ongoing spatial transformation process, which began as a fishing village, then transformed into an industrial basin with the establishment of large-scale factories through state-led industrialisation efforts, and later underwent changes through local and central government interventions and capital investments following the closure/relocation of large industrial facilities, is examined within a relational approach. Such an approach reframes Beykoz not as a passive site shaped solely by top-down processes, but as an active agent capable of intervening in and reshaping the very forces that constitute it.

Keywords: Beykoz, industry, labour, space, transformation

Received: 07.06.2025 Revised: 07.06.2025 Accepted: 27.06.2025 Online: 12.08.2025

Correspondence: Hande Ceylan

E-mail: handeceylan@gmail.com

 OPEN ACCESS This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

Sanayileşme, sanayisizleşme² ve kentsel dönüşüm, etki ettikleri yerleşmelerin ve özellikle metropollerin, mekânsal, sosyal ve ekonomik yapılarını köklü biçimde değiştiren süreçlerdir. İstanbul'un kuzeydoğusunda yer alan Beykoz ilçesi ve onun Boğaziçi'ni takip eden kentsel kıyısı, bu dönüşümlerin Türkiye ölçeğinde en özgün ve çarpıcı örneklerinden birisini sunar. Bu makalede, Beykoz ilçesi kentsel kıyı alanında yer alan Beykoz ve Paşabahçe semtlerinin³ tarihsel süreç içerisindeki mekânsal dönüşümü, sermaye, devlet, emek ve mekân arasındaki çok katmanlı ilişkiler ağı içinde, ilişkisel ve disiplinlerarası bir analizle ele alınmaktadır. Bir yandan mekân üzerinde etkide bulunan değişkenlere işaret edilirken, diğer yandan bu değişkenlerin zaman içindeki dönüşümü ele alınmakta ve tarihsel-ilişkisel çoklu bağlantılar kurulmaktadır. Eski bir balıkçı köyünden, önce imparatorluk sonra devlet öncülüğündeki sanayileşme hamleleriyle fabrikaların kurulduğu bir sanayi havzasına; ardından da özellikle büyük fabrikaların kapanması sonucu, yerel ve merkezi yönetim müdahaleleriyle, özellikle sermaye yatırımları üzerinden değişen bir kentsel mekâna evrilen Beykoz'un yaşamakta olduğu dönüşüm süreci bu çalışmanın odağına oluşturmaktadır.

Beykoz, İstanbul'un Boğaziçi kıyısında yer alan ve Türkiye'de imalata dayalı sanayileşmenin erken örneklerinden biri olarak öne çıkar. İstanbul'un eski ve önemli sanayi alanlarından biri olan Beykoz, 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren büyük ölçekli fabrikaların yer seçtiği bir sanayi havzası olarak gelişmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun öncülüğünde başlayan ve kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devletinin öncülüğündeki sanayileşme hamleleri sonucu artan işgücü ihtiyacı, kırsal alanlardan gelen göçlerle karşılanmış ve bir sayfiye yerleşmesi olarak bilinen Beykoz, gecekondu mahalleleriyle sürekli büyüyen bir işçi yerleşim alanı haline gelmiştir. Bu şekilde, bir yandan imalata dayalı üretimin, bir yandan da üretimin temel bileşeni olan emek-gücünün yeniden üretim alanı (konut) ve beraberinde emek coğrafyasının örgütlendiği bir sahne olarak işlev görmüştür.

20. yüzyıl boyunca büyük ölçekli üretim ve kamu yatırımları ve yer yer bölgede sermayenin erken dönem yatırımları ile şekillenen Beykoz, 1980'lerden itibaren büyük sanayi tesislerinin peşi sıra kapanması ve/veya taşınması ile birlikte yapısal bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu iktisadi süreç, zaman içerisinde ve özellikle

2000'lerle birlikte bölgenin mekânsal organizasyonunda ve toplumsal yapısında, İstanbul'un geneline göre oldukça gecikmiş sayılabilecek köklü değişimlere yol açmıştır. Kapanan fabrikalar ile birlikte, uzun süredir organik bir bütün oluşturan çoğu gecekondu olan mekânsal örgütlenme de çözülmüş; Beykoz, kültür ve turizm odaklı projelerle birlikte orta-üst sınıfa yönelik konut projelerinin sahnesi haline gelmiştir.

Özellikle Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nün hizmete açılmasının ardından bölgeye ulaşım imkânlarının artması ve sonrasında İstanbul'un kuzeyine geliştirilen 3. köprü'nün de dahil olduğu bütünleşmiş mega projeler, Beykoz'un erişilebilirliğini arttırdıkları ölçüde, son dönemdeki mekânsal dönüşüm sürecinin de tetikleyicileri olmuşlardır. Bu süreç, bölgedeki işçi sınıfının varlığı ve gündelik yaşamın kuruluşunda ciddi değişikliklere neden olmuş, toplumsal yapı da mekânsal dönüşüme eşlik ederek dönüşmüştür. Ancak bu dönüşümün pürüzsüz ve homojen bir biçimde ilerlemediği de açıktır. Sermayelerin bölgeye yönelik artan iştahı, merkezi ve yerel yönetimlerce de desteklendikçe, Beykoz coğrafyasında, imalat sanayi ve emek/istihdam üzerinde yer yer çatışmalara, yer yer de fırsata dayalı anlaşmalara neden olmuştur. Bir başka deyişle, Beykoz'un artık, yerel ve merkezi yönetimin müdahalelerinin de etkisiyle imalata dayalı olmayan sermaye için bir yatırım alanına dönüştüğü söylenebilir. Ancak bir yandan da Beykoz, yerleşik işçi ve emekçi topluluklar için bir yaşam ve mücadele alanı olarak yeni etkilere sahne olmakta; bu da zaman zaman soylulaşmaya meyilli dönüşüm süreçlerini tetiklemektedir.

Makale, tarihsel arka planı da oluşturacak şekilde bir kıyı kasabası sanayi havzasına dönüşümü sahneleyen 19. ve 20. yüzyılda "kurulan mekân" ile başlamakta; ardından özelleştirmeler ve taşınmalar sonucu büyük fabrikaların kapanması ile "çözülen mekân"a odaklanmakta; nihayet son dönemde Beykoz'da gözlenen yeni dönüşüm süreçleri ile devam etmektedir. Her bölümde hem tarihsel belgeler hem de güncel saha verileri kullanılarak çok katmanlı bir analiz sunulmaktadır.

Beykoz'un dönüşümünü anlamak için hem sanayi hem de emek coğrafyası açısından değişim dinamikleri, yerleşmenin geçmişi, bugünü ve geleceği üzerinden tartışmaya açılacaktır. Beykoz, sadece dışarıdan uğradığı müdahalelerle şekillenen bir yer olarak değil, aynı zamanda zaman içerisinde dönüşüm süreçlerinde

etkili hale gelen bir fail olarak ele alınmıştır.⁴ Mekânın/Beykoz'un failliğinin altını çizmek önemlidir, çünkü sanayileşme sürecinde etkili olan dinamikler, yerleşmeyi geliştirirken ona (mekâna) aynı zamanda söz sahibi olma özelliği de kazandırmıştır. Sanayileşmeye paralel işçileşme süreçleriyle Beykoz'da gelişen yerleşik işçi topluluğu mekânı yerin coğrafi özellikleri ve kendi yaşama kültürüne göre kurup şekillendirirken, bugün sonraki kuşakları da içerecek şekilde, fabrikaların kapanması ve ardından gelen turizm odaklı ve orta üst sınıfa yönelik kentsel dönüşüm / soylulaşma sürecinin önünde kısmi de olsa bir direnç geliştirmektedir.

Bu çerçevede, makalenin temel amacı, Beykoz'un sanayileşme/sanayisizleşme ile de ilişkili olan mekânsal dönüşümünü, imalatın iç işleyişi, sermayenin yapısı, merkezi ve yerel yönetimlerin müdahaleleri ve kentleşme süreçlerinin etkisiyle çok katmanlı ve ilişkisel bir biçimde analiz etmektir. Bu analiz, dört ana dinamiğin (imalat/üretim, sermaye, devlet/planlama, kentleşme) kendi evrelerini bir matriste bir araya getirerek, Beykoz'a özgü ilişkisel bir çözümleme sunmayı mümkün kılacaktır.

Yöntem

Makalenin temel araştırma sorusu, "Beykoz'un zaman içindeki mekânsal dönüşümü nasıl analiz edilebilir?" şeklinde formüle edilmiştir. Bu sorudan da anlaşılabileceği gibi, bir yandan Beykoz'un yere/mekâna özel dönüşüm süreçleri tartışılırken bir yandan da bu tartışmanın ışığında bir yöntem arayışı sürdürülmektedir. Sanayileşme ve sanayisizleşme süreçlerinin mekânsal dönüşüm dinamikleriyle iç içe geçişi, kentleşme, planlama, emek tarihi ve kalkınma iktisadi gibi farklı alanlardan beslenen bir perspektifle açıklanmaya çalışılmıştır. Bu yaklaşım, mekânsal dönüşümün yalnızca fiziksel değişim değil, toplumsal ilişkilerin yeniden üretildiği bir süreç olduğu kabulüne dayanır (Harvey, 1989; Lefebvre, 1991). Beykoz'un mekânsal dönüşümü, mekânı yalnızca fiziksel bir alan olarak değil, zaman içinde çok katmanlı ve ilişkisel bir yapı olarak ele alan disiplinlerarası ve ilişkisel bir analiz yaklaşımıyla incelenmiştir. Çalışmada, ayrıca, ölçekler arası bir analiz çerçevesi benimsenmiş; makro (uluslararası, ulusal) ve mikro (mahalle, gündelik yaşam) düzeydeki dinamiklerin eşzamanlı ve ilişkisel etkileşimleri değerlendirilmiştir. Bunu yapabilmek için Beykoz, yalnızca dışsal müdahalelerle şekillenen bir mekân olarak değil, süreçlere müdahil bir fail-mekân olarak ele alınmıştır.

Beykoz'un mekânsal dönüşümünü analiz etmek için geliştirilen matris yaklaşımı, dört ana dinamiğin (imalat/üretim, sermaye, devlet/planlama, kentleşme) kendi iç evreleri ve süreçleriyle birlikte, Beykoz'a özgü tarihsel ve mekânsal bağlamda nasıl etkileşime girdiğini sistematik olarak ortaya koymayı amaçlamaktadır. Her bir dinamiğin kendi evrimi eşzamanlı olmayabilir; kimi zaman bir dinamik öne çıkarken, diğerleri geri planda kalabilir veya farklı ölçeklerde (ulusal, yerel, uluslararası) farklı etkiler gösterebilirler (Resim 1).

Bu matris, her bir dinamiğin, Beykoz'daki farklı tarihsel evrelerde (örneğin sanayileşme, sanayisizleşme, kentsel dönüşüm) nasıl işlediğini ve diğer dinamiklerle nasıl ilişkiler kurduğunu analiz etmeyi sağlar. Beykoz'un mekânsal dönüşümünü analiz ederken, her bir dinamiğin kendi içindeki evrimiyle birlikte, diğer dinamiklerle olan ilişkisini ve bu ilişkilerin tarihsel süreklilik içindeki değişimini göz önünde bulundurmayı mümkün kılar. Böylece, Beykoz'daki dönüşüm süreçlerinin tekil müdahalelerle değil, eşitsiz ve ama birbirine bağlı çok değişkenli süreçlerle (*uneven and / but combine overdeterminism*) ilişkili olduğunu göstermeyi amaçlıyoruz. Bu şekilde, Beykoz'da yaşanan dönüşüm süreçlerinin yalnızca neoliberal kentleşme ya da inşaat sermayesiyle açıklanamayacak kadar çok katmanlı ve ilişkisel oldukları ortaya konulmuş olacaktır (Bathelt & Glückler, 2003). Çalışmada, sanayisizleşme, kentsel dönüşüm, özelleştirme, planlamadan vazgeçme gibi genelleştirilmiş kavramların Beykoz deneyiminde test edildiğinde, Beykoz'a ve Türkiye'ye özgü dinamikler karşısında eksik kaldıkları gözlemlenmiştir. Beykoz, ulusal ve uluslararası ölçeklerdeki dinamiklerin (üretim yapısı, ulus-devlet müdahaleleri,

		DİNAMİKLER			
		İmalatın iç işleyişi	Sermayenin iç işleyişi	Merkezi ve yerel müdahaleler	Kentleşme süreçleri
Evreler	İmalat sanayinin evreleri				
	Sermayenin evreleri				
	Merkezi-Yerel Yönetimin evreleri (Planlama)				
	Kentleşmenin evreleri				

Resim 1. Mekânsal analiz matrisi (Ercan, 2020; Ercan, 2022).

kentleşme) etkileşimiyle biçimlenmiştir. Bu nedenle, kavramların ilişkiselliği, eş zamanlı olmayan değişkenlerin tarihsel bir süreklilik içindeki etkileşimiyle ele alınmıştır (Fleetwood, 2002).

Beykoz'da imalatın iç işleyişi, istihdam yapısı ve emeğin örgütlenmesi, üretimin yer değiştirmesi gibi süreçlerle sürekli bir evrim geçirmiştir. Özellikle büyük ölçekli kamu yatırımlarının ve fabrikaların kurulması, bölgenin emek havzası olmasını sağlamış; üretimin kent dışına taşınması ve fabrikaların kapanması ise mekânsal çözülmeye yol açmıştır. Sermaye yapısındaki değişimler, üretken ve ticari sermaye arasındaki farklar, yerel, ulusal ve uluslararası sermaye akışları, Beykoz'un mekânsal dönüşümünde belirleyici olmuştur. Özellikle 1980 sonrası dönemde, inşaat ve turizm gibi yeni yatırım alanlarının öne çıkması, sermaye dinamiğinin mekânsal dönüşüme etkisini artırmıştır. Merkezi ve yerel yönetimlerin planlama kararları ve mekânsal müdahaleleri, Beykoz'un dönüşümünde kritik rol oynamıştır. Boğaziçi Yasası, Orman Kanunu, Turizmi Teşvik Kanunu gibi düzenlemeler hem üretim alanlarının hem de konut dokusunun dönüşümünü hızlandırmıştır. Beykoz'da kentleşme dinamiği, mekânın, üretim, tüketim ve yeniden üretim alanı olarak farklı evrelerde farklılaşmasını sağlamıştır. Sanayi odaklı kentleşmeden, turizm ve konut odaklı yeni bir mekânsal örgütlenmeye geçiş, bu dinamiğin en belirgin örneğidir.

Çalışmanın temel yöntemi saha araştırmasıdır. Beykoz gibi kentsel gelişimi ve coğrafi yapısı açısından kendine özgü bir alanda, nitel araştırma tekniklerinden derinlemesine görüşmeler temel veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Görüşme yapılacak kişilere kartopu tekniğiyle ulaşılmış ve 2019-20 yıllarında toplam 11 kişiyle derinlemesine görüşme yapılmıştır. Görüşmelerin kurgusu, araştırma soruları bağlamında üç ana bölüm üzerinden geliştirilmiş; eski fabrika işçileri, mahalle sakinleri ve genç kuşaklarla yapılan görüşmelerle mekânsal dönüşümün toplumsal boyutu derinlemesine anlaşılmasına çalışılmıştır. Ayrıca, sayısal veriler ve eski haritalar, bulguları desteklemek üzere kullanılmıştır. Pandemi koşulları nedeniyle saha çalışmaları kısıtlı kalmış, bu nedenle ikincil kaynaklardan da yararlanılmıştır.

Çalışma kapsamında toplanan verilerin sunumu ise oldukça kritiktir. Beykoz çalışmasında alanda edindiğimiz gözlem / veriler, yerel olanın en genel (makro) işleyişi harekete geçiren mekanizmalar (mezo) ve doğrudan yerele özgü olanın iç içe geçmiş oluşunu açığa çıkarmıştır.

Hiç kuşkusuz bu etkileşimli farklı ölçeklerin zaman içinde değişimini ele almak, bulgularımızın sistematik olarak ortaya konulmasını zorlaştırmıştır. Bu nedenle gerek literatürden gerekse saha gözlemlerinden elde edilen bulgularla yukarıdaki matris oluşturulmuş ve bu matris üzerinden alternatif okuma imkânları denenmiştir.

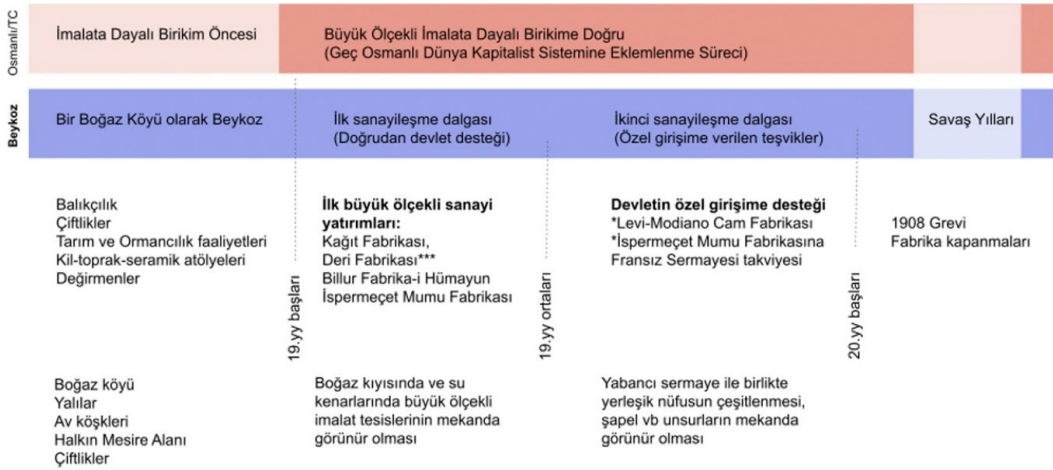
Kurulan Mekân: Kıyı Kasabasıdan Sanayi Havzasına

Beykoz, 19. yüzyıla kadar Boğaziçi'nin kuzeydoğusunda, doğal güzellikleriyle öne çıkan bir mesire ve balıkçı köyü olarak tanımlanırken, Osmanlı modernleşmesiyle birlikte sanayi üretiminin öncü mekânlarından biri haline gelmiştir. Beykoz'un sanayi havzasına dönüşümünde, coğrafi konumu, su kaynaklarına ve hammaddeye yakınlığı, şehir merkezinden görece uzaklığı gibi faktörler belirleyici olmuştur. Bu dönüşüm hem mekânsal dokunun hem de toplumsal yapının köklü biçimde değişmesine yol açmıştır.

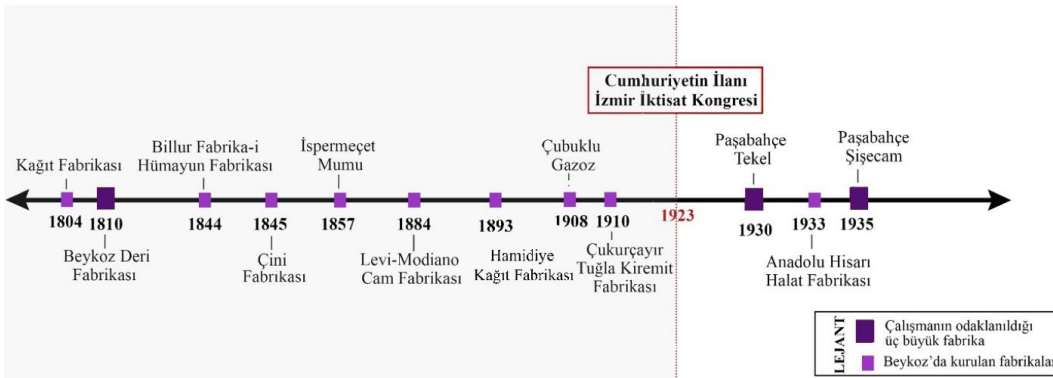
Sanayi Devrimi'nin etkisiyle Batı'da hızla gelişen imalata dayalı üretim, Osmanlı'da askeri amaçlarla büyük dokuma fabrikalarının kurulmasıyla karşılık bulmuştur (Resim 2). Beykoz'da 1805'te Kağıt ve Çuha Fabrikası, 1810'da Debbağhane (Tabakhane-i Amire) ve ilerleyen yıllarda cam, çini, ispermeçet mumu gibi sektörlerde fabrikalar kurulmuştur (Koçak, 2014). Tanzimat sonrası devlet eliyle başlatılan sanayileşme çabaları, Beykoz'u Osmanlı'nın ilk sanayi havzalarından biri haline getirmiştir (Resim 3).

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, ulus-devlet destekli sanayileşme politikaları Beykoz'da da etkili olmuştur. 1930'lu yıllarda devlet eliyle yeniden yapılandırılan Beykoz Sümerbank Deri ve Kundura Fabrikası ve Paşabahçe Tekel İspirto Fabrikası ile 1935 yılında İş Bankası iştiraki olarak sıfırdan kurulan ve Türkiye'nin ilk endüstriyel cam üretim tesisi olan Paşabahçe Şişecam Fabrikası bölgeyi kitlesel göçlerle büyüyen bir emek havzasına dönüştürmüştür. Bu fabrikalar, yalnızca üretim değil, aynı zamanda ulus-devlet inşasının sembolleri olarak da öne çıkmıştır (Resim 4).

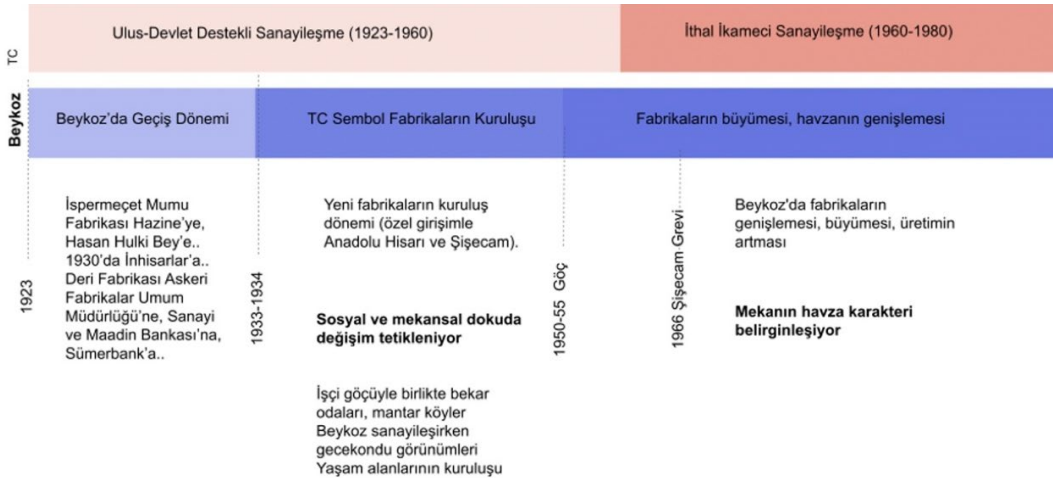
Sanayi tesislerinin kurulmasıyla birlikte Anadolu'dan göçle gelen işçiler, Beykoz'da gecekondu mahallelerinin oluşmasına yol açmıştır. Devletin doğrudan konut üretimine girmemesi, işçilerin kendi barınma çözümlerini üretmesine neden olmuştur. 1930'ların ikinci yarısından itibaren Beykoz, Zeytinburnu ile birlikte İstanbul'da gecekondu olgusunun ilk örneklerinin görüldüğü yerlerden birisi haline gelmiştir.

Resim 2. Beykoz'da sanayileşmenin ilk izleri: 19. Yüzyıldan 20. yüzyıla (Ceylan vd., 2020).

Resim 3. Beykoz'da kurulan büyük ölçekli fabrikalar (Erbil vd., 2021).

Resim 4. Beykoz'da Cumhuriyet döneminde sanayileşme: 1923-1980 (Ceylan vd., 2020).

1950'lere gelindiğinde, fabrikaların üretimlerini artırmasıyla bölgeye yönelik göç hızlanmıştır. Bu süreçte, işçilerin barınma ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için kooperatifler, işçi evleri ve kendiliğinden oluşan gecekondular alanları gelişmiştir. Özellikle Beykoz Deri Kundura Fabrikası etrafındaki arsalarda Sümerbank'ın desteği ile

inşa edilen işçi yapı kooperatifi evleri Beykoz'un en geniş planlı işçi yerleşimi olarak bu dönemin konut dokusunda belirgin olmuştur. Paşabahçe Şişecam Fabrikasının işçi konutu üretimindeki desteği ise çok sınırlı kalmış, işçiler kendi barınma çözümlerini üretmek durumunda kalmıştır (Koçak, 2014).

Türkiye gibi geç kapitalistleşen ülkelerde kamu eliyle hayata geçirilmiş bütünlük dikey üretim modeliyle,⁵ üretimin gerektirdiği tüm aşamalar aynı mekân içinde örgütlenmiş, artan getiri oranlarıyla üretimin devamlılığı sağlanmıştır. Bu model, Beykoz'un mekânsal örgütlenmesini de belirlemiştir. Beykoz'da kamu öncülüğünde kurulan büyük ölçekli fabrikalar, dikey bütünlük üretim modeliyle yalnızca üretim süreçlerini değil, işçi mahallelerinin mekânsal örgütlenmesini de sağlamıştır. Fabrika çevresinde gelişen mahalleler, işçi ailelerinin gündelik yaşamının merkezi haline gelmiştir. Üretimin ritmiyle birlikte sosyal hayat da fabrikaların ekseninde şekillenmiştir. Sümerbank ve Tekel'in sinema, lokal, okul gibi sosyal donatıları, işçilerin ve ailelerinin gündelik hayatının bir parçası olmuştur. Özellikle Şişecam Fabrikası çevresindeki kahvehaneler ve birahaneler vardiya dönüşlerinde işçilerin uğrak noktasıdır. Bu dönemde, işçi mahallelerinde kolektif dayanışma ve sendikal örgütlenme öne çıkmış; Paşabahçe Şişecam, Sümerbank ve Tekel fabrikaları hem üretimin hem de sosyal hayatın merkezi haline gelmiştir. İşçilerin ve ailelerinin alışveriş yaptığı esnaf, mahalle ölçeğinde kurulan atölyeler ve hizmet sektörleri, Beykoz'un ekonomik ve toplumsal dokusunu oluşturmuştur. Saha görüşmelerinde, Şişecam Fabrikası civarında evlerin altının çoğunlukla dekor ve boyama atölyesi olduğu; Kundura Fabrikası civarında ise saya atölyeleri bulunduğu ifade edilmiştir. 1980'li yıllarda Avrupa'ya yapılan ihracat dalgası büyüdüğünde dekor atölyeleri çoğalmıştır. Bu, Beykoz'un ekonomik ve toplumsal dokusunun işçi sınıfı ve yan sektörlerle nasıl bütünleştiğini göstermektedir.

“(…) Beykoz'da gördüğünüz bütün binaların altları atölyeydi. Dekor atölyeleriydi. Bir sürü atölye vardı, Beykoz bir arı kovası gibi gece gündüz ama. Gecesi ayrı bir kalabalık; afişlemeler, pankartlar, siyasi çalışmalar... Gecesi ayrı kalabalık gündüzü ayrı kalabalık. Fabrikalar üç vardiya çalıştığı için devamlı sokaklarda kalabalık var.” (G4, Çiğdem Mahallesi Esnafı) (Erbil vd., 2021, s.24).

Beykoz'un sanayi havzasına dönüşümünde göç olgusu önemli bir belirleyicidir. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Anadolu'nun farklı bölgelerinden gelen işçiler, hemşerilik ilişkileriyle fabrikalarda iş bulmuş ve mahallelerde kümelenmiştir. Bu göç dalgaları, Beykoz'da işçi sınıfı kültürünün ve kolektif bilincin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Hem-

şerilik ve akrabalık ilişkileri, işçi mahallelerinde kısmi bir homojenlik sağlarken, aynı zamanda alt gruplar ve farklılaşmalar da yaratmıştır. Bu çoğulluk, işçi sınıfının kolektif belleği ve mücadele pratiği açısından önemli bir etkidir (Koçak, 2014).

“Mesudiyeliler buraya genelde bizim fabrikaya (Tekel) girmek için gelmişler. Burada Hami Çavuş diye birisi varmış. Fabrikada çavuşluk yapmış, tamir tahliye deriz biz. Yani fabrikanın yüklerini boşaltma işi yapmış, hamallık işi. Bizim orada da tarımın dışında bir şey yok. Genelde Mesudiye'de tarımla uğraşıyorlarmış. Tabi burada iş var. Hami Çavuş da diyor ki ne gerek var başkalarına, bizim oradan çağırırım gelsinler. Bir de gelince ben ne iş versem yapacaklar diye şey yapıyor. Gerçekten de geliyorlar ve iyi çalışıyorlar bizimkiler. Elli altmış kiloluk anason çuvalları, üzüm çuvallarını kaldırıp atarlarmış. Köyde yaşasa başka gelir de yok. Köyde yaşasa sadece arpa, buğday, mercimek ekecek. Oradan buraya geliyorlar doğal olarak da işçi oluyorlar.” (G5, Eski Tekel İşçisi) (Erbil vd., 2021).

Beykoz'da sanayileşme süreci, yalnızca üretime yönelik bir faaliyet getirmemiş, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir dönüşüm de yaratmıştır. Fabrikaların ve işçi mahallelerinin oluşturduğu kolektif bellek, bölgenin mekânsal kimliğinin temel unsuru haline gelmiştir. Paşabahçe Cam Fabrikası, semt ile özdeşleşmiş ve Paşabahçe denilince ilk akla gelen imge olmuştur (Gün, 2014).

“Ben kendimden örnek verdim, %80'ini de böyle. Benim evim gecekondtu, 8 tane erkek kardeşim var, evimde elektrik yok radyo yok, tuvalet dışarıda, ortaya konan yemek kaşık kim sallarsa karnı öyle doyuyor. Yıkama falan leğen ortaya konuyor öyle yıkıyor. Ama ben Şişecam'da her gün her saat istediğim gibi yıkatabiliyorum, 3 kap yemek yiyebiliyorum, 5 dakikada işime gidebiliyorum.” (G7, Eski Şişecam İşçisi) (Erbil vd., 2021)

Fabrikalarda kurulan teknik okullar ve sosyal donatılar, üretim sürecinin bütününe gören bir işçi kuşağı yaratmıştır. Özellikle Sümerbank'ın fabrika alanı içinde kurduğu ilkökul ve sosyal tesisler, işçi ailelerinin gündelik yaşamını kolaylaştırmıştır.

“Sümer ilkökul fabrika alanı içinde, şimdi yok zaten. Okulu fabrika yaptırdı. Eskiden yazın eğlenceler olurdu, sineması vardı, sünnetler yapıldı çalışanların çocukları için. Sümerbank o konuda ilerleydi. Şişecam da yapıyordu.” (G5, Eski Tekel İşçisi) (Erbil vd., 2021)

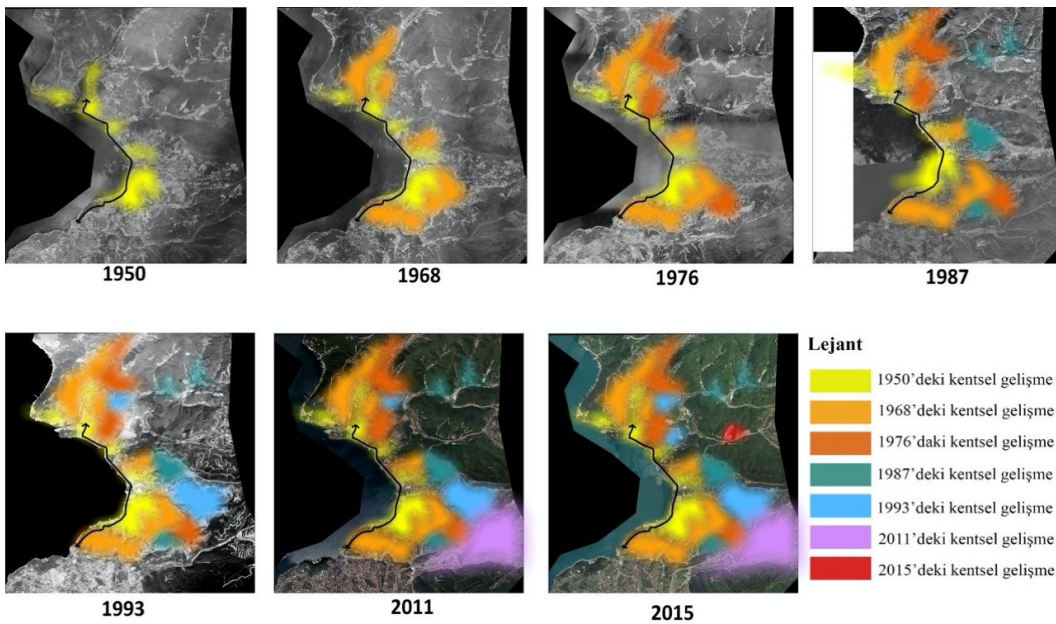
Beykoz'un bir kıyı kasabasıdan sanayi havzasına dönüşüm hikâyesi, ulusal ve uluslararası ölçeklerdeki sanayi politikalarının, sermaye birikiminin Türkiye'ye özgü belirleyicileri, göç dinamiklerinin, dikey bütünlük üretim modelinin ve kolektif işçi kültürünün iç içe geçtiği çok katmanlı bir süreci yansıtmaktadır. 19. yüzyıldan 1980'lere uzanan bu dönem, yalnızca mekânsal değil, aynı zamanda toplumsal bileşeni olan kültürel bir dizi dönüşümün de temelini oluşturmuştur. Bugün dahi, eski fabrika alanlarının ve gecekondü mahallelerinin fiziksel izleri, Beykoz'un kentsel dokusunda ve kolektif belleğinde varlığını sürdürmektedir (Resim 5).

Çözülen Mekân: Üretimin Kentten Uzaklaşması ve Kentin Sanayisizleşmesi

1980'li yıllardan itibaren Beykoz'un mekânsal ve toplumsal dokusunda köklü bir çözülme süreci başlamıştır. Bu çözülmenin temelinde, Türkiye genelinde olduğu gibi Beykoz'da da büyük ölçekli kamu ve özel sanayi yatırımlarının özelleştirilmesi, taşeronlaşma ve nihayetinde fabrikaların kapatılması yer alır. Dikey bütünlük üretim modelinin çözülmesiyle birlikte, Beykoz'da üretim ve emek coğrafyası hızla dağılmış; boşalan büyük sanayi alanları, yeni yatırım ve rant arayışlarının odağı haline gelmiştir. Bu süreçte devletin ve sermayenin mekânsal müdahaleleri, kah koruma kah yapılaşma çerçevesinde, Boğaziçi Yasası, Orman Kanunu, Turizmi Teşvik Kanunu gibi yasal düzenlemelerle hız kazanmıştır.⁶

Sanayisizleşme süreci, Beykoz'da, önce fabrikaların bazı işleri alt sözleşme ilişkileri (taşeronlaşma) ile Beykoz mekânına yayması ve ana üretim biriminde küçülme ile başlamış, 1990'lardan itibaren ise fabrikaların birer birer kapanmasıyla süreç hızlanmıştır. Paşabahçe Şişecam'ın 2002'de kapanması, Beykoz Kundura ve Tekel'in özelleştirilmesi ve üretimin sona erdirilmesi, bölgenin ekonomik ve toplumsal omurgasını sarsmıştır. Özellikle 1980 sonrası dönemde, küvez işlevinin bitmesi ve kentsel toprakların değerlenmesi üretim birimlerinin kent dışına taşınması, devletin mali finans krizi, kamusal organizasyonların çözülmesine yol açmıştır. Tüm bu değişimler, zamanla gecekondü mahallelerinde kolektif belleği zayıflatmış, Beykoz'un mekânsal örüntüsünü de radikal biçimde değiştirmiştir (Resim 6).

“Yapı çok değişti, akşam 8.00'de çıkıyoruz sokağa kimseye rastlamıyorsun. Benim eşim Kavacık'a gidiyor toruna bakmak için. Saat 8.00'de gidiyor sabahleyin. Gidiyorum, korkuyorum. Kimse yok. Eskiden 6:00'da başlıyordu vatandaş işe gitmeye. Saat 8.00'e kadar millete çarpmadan gitme şansın yoktu. Oradaki sosyal yapı çok farklıydı herkes birbiriyle akraba olmuş. Dostluk ilişkisi geliştirilmiş. Bunlar çok farklıydı. Adam işten geliyordu, çıkar oturmalara giderdi. Çok farklıydı. Biz de aile oturmasına gitmiyorduk ama rakı içmeye gidiyorduk. Akşam 9.00'da 10.00'da eve geliyorduk, sokakta bir sürü insan vardı. Şimdi meyhane bile yok burada.” (G5, Eski Tekel İşçisi) (Erbil vd., 2021)

Resim 5. Beykoz'un yıllara göre kentsel gelişimi (1950-2015) (Erbil vd., 2021).

Resim 6. Beykoz'da çözülmenin başlangıcı: 1980'den günümüze (Ceylan vd., 2020).

Yıllarca canlılığını üretim ve emek üzerinden sürdüren mahalleler, fabrika kapanmalarıyla birlikte akşam saatlerinde ıssızlaşan ve toplumsal ilişkilerin zayıfladığı alanlara dönüşmüştür. Sosyalleşmenin bir parçası olan meyhaneler, kahvehaneler ve mahalle esnafı, ekonomik çözümleyle birlikte birer birer kapanmıştır. Bu yalnızlaşma ve çözülme, Beykoz'un toplumsal dokusunda derin bir kırılma yaratmıştır. Sanayisizleşme ve üretimin kent dışına taşınması, yalnızca işçilerin değil, mahalle ölçeğindeki küçük esnafın ve yan sektörlerin de çözülmesine neden olmuştur. Saha verileri, özellikle dekor atölyeleri, saya atölyeleri ve küçük imalatçıların hızla kapandığını, kalanların ise büyük ölçüde güvencesiz ve düşük gelirli işlerde tutunmaya çalıştığını göstermektedir.

Fabrika kapanmalarının ardından gündelik yaşamın ritmi tamamen değişmiş, bölgede genç işsizliği ve emekli nüfusu ciddi oranda artmıştır. Eski işçi mahallelerinde dayanışma pratikleri zayıflamış, toplumsal aidiyetler çözülmüştür. Genç kuşaklar, artık çoğunlukla kent merkezindeki alışveriş merkezleri, turistik tesisler veya kent çeperlerindeki fabrikalarda, çoğunlukla güvencesiz işlerde çalışmak zorunda kalmaktadır.

“Benim oturduğum bölgede fabrikalar kapandıktan sonra merdiven altı atölyeler, daha çok kadınların sigortasız, asgari ücretten daha düşük çalıştığı konfeksiyonlar. Erkekler sayılabildiği kadar çalışıyor Tokatköy ve Beykoz'a kadar. Akbaba tarafında kardeşimin de çalıştığı bir ilaç fabrikası var. Onun dışında esnaflar var. Kavacık kısmında beyaz yakalılar, iş yerleri.” (G2, Beykoz Sakini) (Erbil vd., 2021)

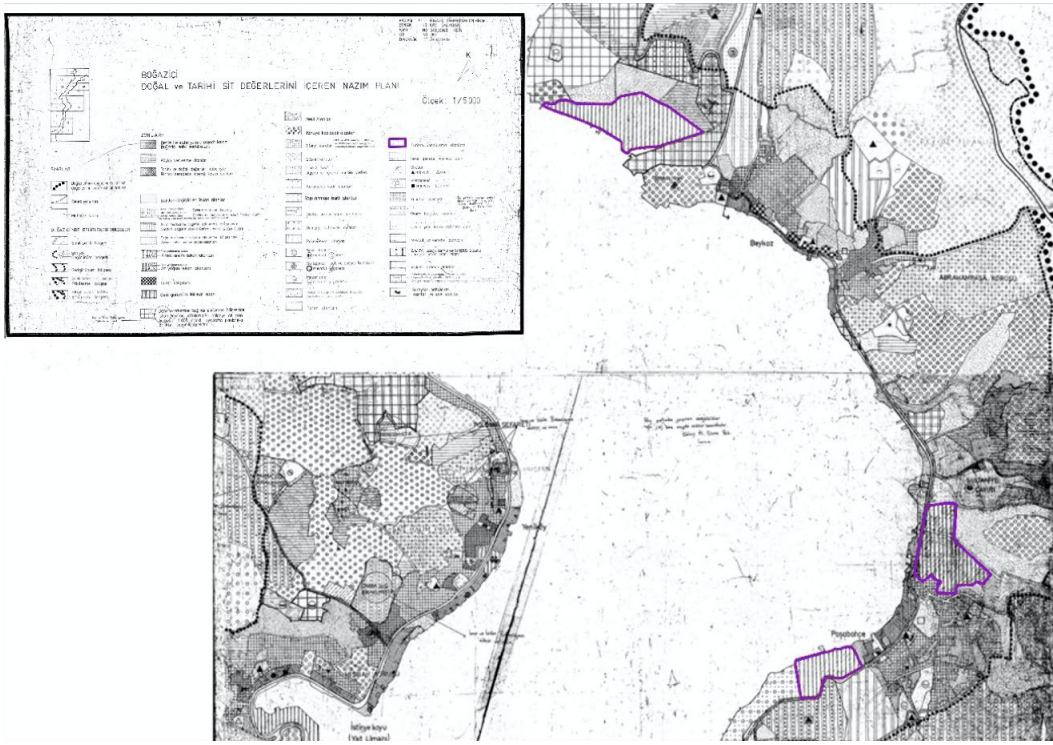
Kavacık'ın yeni bir alt merkez olarak gelişmesi ve ulaşım altyapısındaki değişimler, Beykoz'un erişilebilirliğini artırırken, bölgedeki toplumsal ve mekansal dokunun da dönüşmesi-

ne yol açmıştır. Eski işçiler ya da işsiz kalanlar, Kavacık'ta daha düşük nitelik gerektiren hizmet sektöründe ya da sayısı her geçen gün artan lüks konutlarda ev hizmetlerinde çalışmaya başlamıştır. Ancak bu yeni istihdam biçimleri, çoğunlukla güvencesiz ve düşük ücretlidir.

Kentsel alanda açığa çıkan sanayisizleşme süreciyle birlikte, Beykoz'da mekansal aidiyetler zayıflamış, toplumsal dayanışma ağları çözülmüş ve yeni istihdam biçimleri, bölgenin geleceği açısından önemli sorunlar doğurmuştur. Kadın istihdamı artmış, ancak bu istihdam büyük ölçüde güvencesiz ve düşük gelirli işlerde yoğunlaşmıştır. Paşabahçe'de 2000 verilerinde %29 kadın istihdamı varken bu oran 2011'de %33'e yükselmiştir. Yapılan mülakatlarda, eğitim durumu düşük olan, bir mesleğe sahip olmayan kadınların bir kısmının Acarkent'e temizlik işine gittiğini, bir kısmının da Paşabahçe, Soğuksu, Çiğdem mahallelerindeki tekstil atölyelerinde çalıştığı aktarılmıştır.

Beykoz'da sanayisizleşme, yalnızca ekonomik bir çözümme değil, aynı zamanda mekansal ve sosyal bir dönüşüm anlamına gelmiştir. Fabrika alanlarının boşalması ve yeni fonksiyonlara devredilmesiyle birlikte, bölgenin mekansal organizasyonu radikal biçimde değişmiştir. Özellikle Paşabahçe Şişecam, Tekel ve Kundura gibi büyük fabrikaların bulunduğu alanlar, turizm, kültür ve konut projeleri için potansiyel yatırım alanları olarak öne çıkmaya başlamıştır (Resim 7).

“Kundura fabrikası film gösterimlerine evim yakın olmasına rağmen hiç gitmedim. Kimsenin de gittiğini sanmıyorum. Bir dönüşüm yapmaya çalışıyorlar ama Beykoz halkıyla birlikte bir dönüşüm olmuyor. Beykoz'a gelecek turistlere özel bir dönüşüm yapıyor.” (G1, Beykoz Sakini) (Erbil vd., 2021)

Resim 7. 1983 Boğaziçi öngörünüm nazım imar planında üç büyük fabrikanın turizm alanı yönünde fonksiyon dönüşümü (Erbil vd., 2021; İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1983).

Beykoz'un mekânsal dönüşümünde, merkezi ve yerel yönetimlerin planlama kararları, Boğaziçi Yasası ve imar mevzuatındaki değişiklikler belirleyici olmuştur. Özellikle 1980 sonrası dönemde, kıyı ve orman alanlarının turizm ve konut yatırımlarına açılması, bölgedeki mekânsal çözümü hızlandırmıştır. Ancak bu dönüşüm, yoğunlukla yerel toplulukların dışında, dışarıdan gelen sermaye ve yatırımcıların öncülüğünde gerçekleşmiştir.

"Beykozlu pek bilmiyor. Sanattan kültürden çok uzak bir kent kaldı. Varmış. Biz tiyatroya gidiyoruz ama Beykoz'un dışında bir yerde. Şehir tiyatrosu var Anadolu Hisarı'nda, ama şu an kullanılmıyor. (...) Çocuk tiyatrosu oluyor ama bedava belediyelerin sunduğu. Ama şehir tiyatroları oyuncularının olduğu bir salon yok. Bilet alıyorsak internette alıp Harbiye'ye gidiyoruz. Kadıköy'e gidiyoruz." (G6, Eski Şişecam İşçisi) (Erbil vd., 2021).

Kentsel alanda var olan üretimlerin yer değiştirmesi (*relokalizasyon*) süreciyle birlikte, Beykoz'un eski işçi mahallelerinde barınma ve yaşam hakkı konusunda belirsizlikler artmış, kentsel dönüşüm projeleriyle birlikte toplumsal yabancılaşma derinleşmiştir. Mahalle derneklerinin ve yerel direnişlerin etkisi sınırlı kalmış, kolektif dayanışma pratikleri zayıflamıştır.

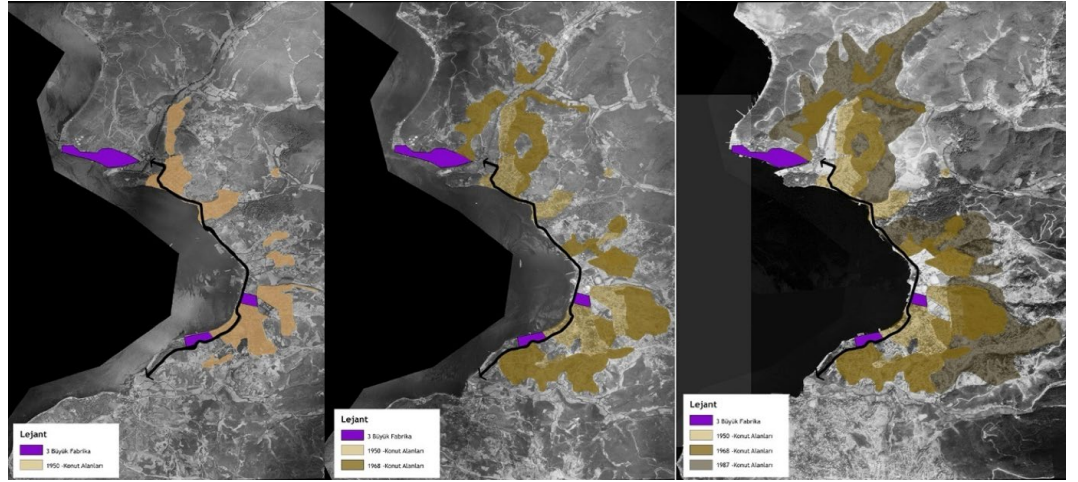
"Beykoz yöresindeki fabrikalar kapatıldıktan sonra hani bir süngeri iyice sıkarsın ya! Bey-

koz halkı öyle fakirleşti. Esnafından tut, halkına kadar çok mağdur durumlara düştü. Şu anda Beykoz'da eğer emekliler olmasaydı, işyeri bile kalmazdı." (Gün, 2014; Erbil vd., 2021)

Üretimin kentten uzaklaşması, Beykoz'un mekânsal ve toplumsal dokusunda çok boyutlu bir çözümlere yaratmıştır. Bugün Beykoz, eski sanayi havzası kimliğinden uzaklaşmış, mekânsal aidiyetlerin zayıfladığı, toplumsal dayanışma ağlarının çözüldüğü ve yeni istihdam biçimlerinin güvencesizlik barındırdığı bir kent parçası haline gelmiştir. Bu dönüşüm, yalnızca mekânsal değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir kırılmayı da beraberinde getirmiştir (Resim 8).

Dönüşen Mekân: Beykoz'da Kentsel Dönüşüm ve Soylulaşma Baskısı

2000'li yıllardan itibaren Beykoz'da mekânsal dönüşüm, çok katmanlı ve eşzamanlı dinamiklerin etkisiyle hız kazanmıştır. Üretim organizasyonunun dönüşümü ve yer değiştirmesi ile boşalan fabrika alanları, geçekundu mahalleleri ve doğal alanlar, yeni sermayenin iştahını artırmış; Beykoz'un zamanla yüklen- diği yeni özellikleri/değişimi, devletin finansal krizin çözümü için sermaye çıkarları ile örtüşen planlama/proje yönelimli müdahalelerine maruz kalan odaklardan birisi haline gelmesinin

Resim 8. 1950, 1968 ve 1987'deki Beykoz makroformu ve değişimi (Erbil vd., 2021).

önünü açmıştır. Mekânın yeni özellikleri aşağıdan sermaye ve yukarıdan devletin iştahını artırırken bölge, yaşayanların aktif/pasif direnişlerine sahne olmuştur. Tüm bu dinamiklerle bölgenin mekânsal, toplumsal ve ekonomik dokusu köklü bir değişim geçirmiştir.

Beykoz'un dönüşümünü tetikleyen en önemli unsurlardan biri, ulaşım altyapısındaki gelişmeler ve mega projeler olmuştur. Özellikle Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nün açılması ve ardından 3. Köprü ile bağlantılı yeni otoyol ve tünel projeleri, Beykoz'u İstanbul'un kuzeyiyle, kent merkezleriyle ve sanayi/ticaret bölgeleriyle doğrudan bağlamış, bölgenin erişilebilirliğini radikal biçimde artırmıştır. Kavacık'ın yeni bir alt merkez olarak gelişmesi hem iş hem de konut alanlarının çeşitlenmesine yol açarken, Beykoz'un geleneksel işçi mahalleleri ve gecekondu dokusu üzerinde baskı oluşturmuştur.

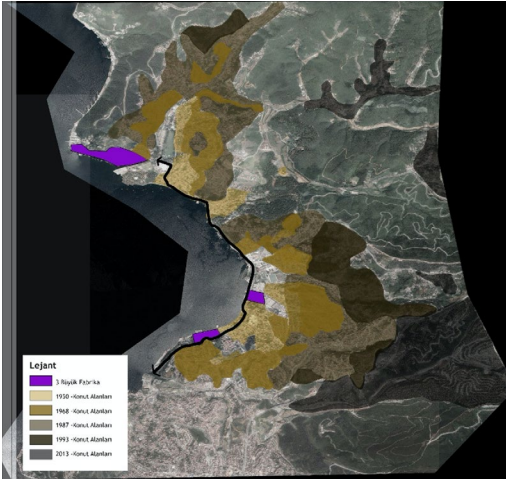
Bu dönemde, eski sanayi alanları ve çevresindeki mahalleler, turizm, kültür ve konut projeleri için potansiyel yatırım alanları olarak öne çıkmıştır. Özellikle Paşabahçe Şişecam, Tekel ve Kundura gibi büyük fabrikaların bulunduğu alanlar, kültür endüstrileri, otelcilik ve lüks konut projeleri için yeniden planlanmıştır. Ancak bu dönüşüm, çoğunlukla yerel toplulukların dışında, dışarıdan gelen sermaye ve yatırımcıların öncülüğünde gerçekleşmiş; yerleşik işçi ve emekçi toplulukların mekâna dair aidiyetleri ve gündelik yaşam pratikleri bu yeni süreçte büyük ölçüde dışlanmıştır.

“Kundura fabrikası film gösterimlerine evim yakın olmasına rağmen hiç gitmedim. Kimsenin de gittiğini sanmıyorum. Bir dönüşüm yapmaya çalışıyorlar ama Beykoz halkıyla birlikte bir dönüşüm olmuyor. Beykoz'a gelecek turistlere özel bir dönüşüm yapılıyor.” (G1, Beykoz Sakini) (Erbil vd., 2021).

Kentsel dönüşüm ve soylulaşma süreçleri, Beykoz'un mekânsal dokusunda belirgin bir ayrışmaya neden olmuştur. Bir yandan gecekondu alanlarının dönüşümü ve orman alanlarında lüks konutların, kapalı sitelerin gelişmesiyle üst-orta sınıfa yönelik yeni yerleşimler yaygınlaşırken; diğer yandan, eski işçi mahallelerinde barınma ve yaşam hakkı konusunda belirsizlikler ve toplumsal yabancılaşma artmıştır. Bölgedeki geleneksel mahalle dokusu, yeni konut projeleri ve turizm yatırımlarıyla birlikte parçalanmış; toplumsal aidiyet ve kolektif bellek, mekânsal olarak dağılmıştır.

Planlama kararları ve yasal düzenlemeler, dönüşümün hızlanmasında etkili olmuştur. Boğaziçi Yasası, Orman Kanunu, Turizmi Teşvik Kanunu ve afet yasaları gibi düzenlemeler hem eski sanayi alanlarının hem de gecekondu mahallelerinin yeni fonksiyonlara devredilmesinin önünü açmıştır. Özellikle 2B arazileri ve orman alanlarının imara açılması, lüks konut projelerinin ve kapalı sitelerin gelişimini hızlandırmıştır. Bu süreçte, yerel yönetimler ve merkezi idare, çoğunlukla sermaye odaklı dönüşüm projelerine öncelik vermiş; yerel toplulukların katılımı ve talepleri ise çoğu zaman göz ardı edilmiştir.

Dönüşümün mekânsal izleri, Beykoz'un farklı bölgelerinde farklı biçimlerde gözlemlenmektedir. Kıyı hattında ve eski fabrika alanlarında turizm ve kültür projeleri öne çıkarken, yamaçlarda ve orman sınırında lüks konutlar ve siteler yaygınlaşmıştır. Kavacık ve çevresi, yeni iş alanları ve hizmet sektörünün merkezi haline gelirken, eski gecekondu mahallelerinde ise kentsel dönüşüm baskısı ve belirsizlikler artmıştır. Bu ayrışma, Beykoz'un mekânsal ve toplumsal dokusunu çok katmanlı bir biçimde yeniden şekillendirmiştir (Resim 9).

Resim 9. Beykoz'da kıydan içerilere doğru genişleyen yerleşim ve yeni konut gelişim alanları (Erbil vd., 2021).

Soylulaştırma ve kentsel dönüşümün bir diğer boyutu, kültürel ve rekreasyonel alanların artmasıdır. Eski fabrika alanlarında düzenlenen kültür-sanat etkinlikleri, film gösterimleri ve festivaller, Beykoz'u İstanbul'un kültürel haritasında yeni bir çekim merkezi haline getirmiştir. Ancak bu yeni işlevler, çoğunlukla yerel toplulukların dışında, dışarıdan gelen ziyaretçilere ve üst gelir gruplarına hitap etmektedir. Yerleşik halkın bu alanlara erişimi ve katılımı ise sınırlı kalmaktadır.

Ulaşım projeleri ve yeni altyapı yatırımları, Beykoz'un İstanbul'un diğer bölgeleriyle entegrasyonunu artırmıştır. 3. Köprü ve bağlantı yolları, TEM otoyolu, yeni tünel ve metro projeleri, Beykoz'u hem kuzeydeki yeni yerleşimlerle hem de kent merkezleriyle doğrudan bağlamış; bu da bölgenin konut ve yatırım değerini yükseltmiştir. Bu gelişmeler, bir yandan Beykoz'un cazibesini artırırken, diğer yandan mekânsal ayrışmayı ve toplumsal eşitsizlikleri derinleştirmiştir.

"Kavacık'ta çalışıyorum. Ağırlıklı plaza çalışanlarının olduğu, Beykozlu çalışanların çok az olduğu bir yer. Benim çalıştığım şirket 300 kişi, şirket içerisinde Beykoz'da yaşayan 5 kişi yok.

Şirkette tek servis kullanmayanlar Beykozlular. Kavacık'taki şirketler daha önce başka yerlerdeydi, daha sonra buraya taşındılar dolayısıyla çalışanlarını da birlikte taşıdılar. Ancak yeni iş alımı yaptıklarında Beykozlulara yer açılabilir. Hafta içi yoğun, hafta sonu ölü bir bölge. Zaman geçirecek kafe vs. az, sadece çalışanlara öğle yemeği servisi vs. var." (G1, Beykoz Sakini) (Erbil vd., 2021)

Dönüşen mekânda, eski işçi mahallelerinde yaşayanlar için barınma ve yaşam hakkı konusunda belirsizlikler sürmektedir. Kentsel dönüşüm projeleri ve imar baskısı, bu mahallelerde yaşayanlar için hem ekonomik hem de toplumsal bir tehdit oluşturmaktadır. Mahalle derneklerinin ve yerel direnişlerin etkisi sınırlı kalmış; kolektif dayanışma pratikleri zayıflamıştır. Beykoz'un dönüşen mekânında, bir yandan eski sanayi kimliğinin izleri ve kolektif bellek, diğer yandan yeni sermaye yatırımlarının ve planlama müdahalelerinin yarattığı mekânsal ayrışma ve toplumsal yabancılaşma iç içe geçmiştir. Bugün Beykoz, eski sanayi havzası kimliğinden uzaklaşmış, mekânsal aidiyetlerin zayıfladığı, toplumsal dayanışma ağlarının çözüldüğü ve yeni istihdam biçimlerinin güvencesizlik barındırdığı bir kent parçası haline gelmiştir (Tablo 1).

Beykoz'daki dönüşen mekân, planlama kararları, sermaye yatırımları, ulaşım projeleri ve soylulaştırma süreçlerinin iç içe geçtiği, çok katmanlı ve dinamik bir dönüşümün ürünüdür. Bu dönüşüm hem mekânsal hem de toplumsal aidiyetlerin zayıflamasına, eski işçi mahallelerinde belirsizlik ve yabancılaşmanın artmasına yol açmıştır. Beykoz'un geleceği, bu çok boyutlu dönüşümün toplumsal ve mekânsal etkilerinin nasıl yönetileceğine bağlı olarak şekillenecektir.

Sonuç

Beykoz Paşabahçe'nin mekânsal dönüşümüne dair bu araştırma, bölgenin bir kıyı kasabası-ndan devlet öncülüğünde büyük ölçekli sanayi havzasına, ardından da kentin büyük ölçüde sanayiden arındırılması (sanayisizleşme) ve kent-

Tablo 1. Beykoz'da dönüşen başlıca alanlar ve yeni fonksiyonları

Eski Kullanım	Yeni Fonksiyon	Açıklama
Paşabahçe Şişecam Fabrikası	Turizm/Kültür Projesi	Atıl alan, planlanan turizm yatırımları
Beykoz Kundura	Kültür/Sanat Merkezi	Film ve etkinlik alanı
Tekel Fabrikası	Otel/Konut Projesi	Planlanan, henüz tamamlanmamış
Gecekondu Mahalleleri	Kentsel Dönüşüm Projeleri	Kısmi yıkım ve yeniden yapılaşma
Orman Alanları	Lüks Konut/Site	2B ve yeni imar uygulamaları

sel dönüşüm süreçleriyle çok katmanlı ve dinamik bir kent parçasına evrilmesini, ilişkisel ve disiplinlerarası bir bakış açısıyla analiz etmiştir. Çalışmanın başında sorduğumuz “Beykoz’un zaman içindeki mekânsal dönüşümü nasıl analiz edilmeli?” sorusuna hem tarihsel hem de güncel bulgular ışığında, matris temelli bir çözümleme ile yanıt aranmıştır.

Önemli Bulgular ve Dönüşümün Katmanları

Sanayileşme ve Kentleşme: Beykoz’un mekânsal dokusu, 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı merkezi kararları ve Cumhuriyet’in ulus-devlet politikalarıyla şekillenen kamu destekli büyük ölçekli sanayi yatırımlarıyla oluşmuştur. Bu yatırımlar, bölgeye kitlesel göçleri tetiklemiş, gecekondu mahallelerinin ve yerleşik bir işçi topluluğunun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Dikey bütünleşik üretim modeliyle fabrika, konut ve mahalle bütünlüğü kurulmuş; sosyal yaşam, sendikal örgütlenme ve kolektif bellek bu dönemin karakteristik unsurları olmuştur.

Sanayisizleşme ve Mekânsal Çözülme: 1980 sonrası dönemde, özelleştirme, taşeronlaşma ve üretimin kent dışına taşınmasıyla birlikte Beykoz’da büyük ölçekli fabrikalar birer birer kapanmıştır. Bu süreç, kamusal organizasyonların çözülmesine, gecekondu mahallelerinde kolektif belleğin zayıflamasına ve gündelik hayatın ritminin köklü biçimde değişmesine neden olmuştur. Boğaziçi Yasası, Orman Kanunu ve Turizmi Teşvik Kanunu gibi yasal müdahaleler, mekânsal dönüşümü hızlandırmıştır.

Kentsel Dönüşüm ve Soylulaşma: 2000’li yıllardan itibaren, ulaşım altyapısındaki gelişmeler ve mega projelerle Beykoz’un erişilebilirliği artmıştır. Eski sanayi alanları ve gecekondu mahalleleri, turizm, kültür ve lüks konut projeleri için yatırım alanlarına dönüşmüştür. Bu dönüşüm, yerel toplulukların dışında, dışarıdan gelen sermaye ve yatırımcıların öncülüğünde gerçekleşmiş; yerleşik işçi ve emekçi toplulukların mekâna dair aidiyetleri ve gündelik yaşam pratikleri büyük ölçüde dışlanmıştır.

Mekânsal ve Sosyal Ayırışma: Kapalı siteler ve lüks konut projeleri, Beykoz’da sosyo-mekânsal ayırışmayı derinleştirmiştir. Acarkent ve çevresindeki yeni yerleşimler ile eski gecekondu mahalleleri arasındaki sınırlar, fiziksel olduğu kadar sosyal ve ekonomik olarak da belirginleşmiştir. Bu ayırışma, toplumsal aidiyetin ve kolektif belleğin zayıflamasına, mekânsal yabancılaşmanın artmasına yol açmıştır.

Kolektif Bellek ve Direnç: Eski fabrika işçilerinin ve mahalle sakinlerinin anlatılarında, sanayi geçmişinin ve kolektif belleğin izleri hâlâ canlıdır. Ancak, yeni mekânsal düzenlemeler ve yatırım projeleri, bu belleğin toplumsal ve fiziksel mekânda temsilini giderek silikleştirmektedir. Mahalle derneklerinin ve yerel direnişlerin etkisi ise, kentsel dönüşüm projeleri karşısında sınırlı kalmaktadır.

Beykoz’u Nasıl Analiz Etmeli? İlişkisel ve Disiplinlerarası Yaklaşım

Beykoz’un dönüşümünü anlamak için, tek bir ölçekten veya tekil bir dinamikten hareketle açıklama yapmak yetersizdir. Bu çalışma, Beykoz’u analiz ederken dört ana dinamiğin (imalat/üretim, sermaye, devlet/planlama, kentleşme) matris temelli ilişkisel çözümlemesini esas almıştır. Bu matris, Beykoz’daki dönüşümün yalnızca neoliberal kentleşme ya da inşaat sermayesiyle açıklanamayacak kadar çok katmanlı ve ilişkisel bir süreç olduğunu göstermektedir. Her bir dinamiğin kendi içindeki evrimi, diğer dinamiklerle olan ilişkisiyle birlikte, tarihsel süreklilik içinde analiz edilmiştir.

- Beykoz’un dönüşümü, geçmiş, şimdi ve gelecek üzerinden hem sanayi hem de emek coğrafyası açısından gelişme ve dönüşme dinamiklerinin ilişkisel ama eş zamanlı olmayabilecek etkileriyle açıklanmalıdır.
- Beykoz, yalnızca dışarıdan uğradığı müdahalelerle şekillenen bir yer olarak değil; kendi içinden de süreçlere müdahil olan, yerleşik toplulukların kısmi de olsa direnç gösterebildiği bir fail olarak ele alınmalıdır.
- Sanayileşme sürecinde etkili olan dinamikler, Beykoz’u dönüştürürken ona aynı zamanda söz sahibi olma özelliği de kazandırmıştır. Bugün ise, kentsel dönüşüm ve soylulaşma süreçleriyle birlikte, bu söz hakkı giderek daralmaktadır.
- Mekânsal aidiyetlerin zayıflaması, toplumsal dayanışma ağlarının çözülmesi ve yeni istihdam biçimlerinin güvencesizlik barındırması, Beykoz’un geleceğine dair önemli sorunları işaret etmektedir.
- Planlama ve politika yapımcılar açısından, Beykoz’un özgün dönüşüm dinamiklerinin anlaşılması ve bu dinamikler arası ilişkilerin gözetilmesi, kentsel politika ve planlamalar için kritik önemdedir.

Kaynaklar

Bathelt, H., & Glückler, J. (2003). Toward a relational economic geography. *Journal of Economic Geography*, 3(2), 117–144.

Ceylan, H., Erbil, T., Ercan, F., Hatipoğlu, İ., İngin, B., Koçak, H., Ökdemir, E. S., Öngel, S., Yalçın, M. C. & Yıldırım Ak, A. H. (2020). Sanayisizleşme sürecinde fabrika kapanmaları ardından Paşabahçe işçi havzasının sosyo-mekânsal dönüşümü. 7. Kbam Sempozyumu Türkiye Kentleri ve Bölgeleri 2020, çevrimiçi oturum. <https://kbam.metu.edu.tr/7-kbam-sempozyumu/>

Erbil, T., Yalçın, M. C., Öngel, S., İngin, B., Ökdemir, E. S., Ceylan, H., Yıldırım Ak, A. H., & Hatipoğlu, İ. (2021). Beykoz gecekondu mahallelerinde sanayi ve emek coğrafyasının dönüşümü (Bilimsel Araştırma Projesi Sonuç Raporu No. 2019-24). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü.

Ercan, F. (2020). Şehir Plancılar Odası Dünya Şehircilik Günü Açılış Konuşması, ŞPO. www.youtube.com/watch?v=mr5fbbo8ray&t=5761s <https://www.youtube.com/watch?v=mr5fbbo8ray&t=5761s>

Ercan, F. (2021). Haydarpaşa Garı'nı Ne Yapmalı Oyunu: Demiryollarında Bütünleşik Dikey Sosyal Sektörel Yapılanmadan Ayrışmaya, Haydarpaşa Kitabı: Kent, Mekân, Mücadele. Kadıköy Belediyesi Kültür Yayınları.

Ercan, F. (2022). Kenti Kentin Bileşenleri-Kenti Düşünmek; Şehircilik Okulu Kent Ekonomisi -II, ŞPO. www.youtube.com/watch?v=mr5fbbo8rAY&t=5761s

Fleetwood, S. (2002). Boylan and O'Gorman's causal holism: A critical realist evaluation. *Cambridge Journal of Economics*, 26(1), 27–45.

Gün, A. (2014). Kıyılarda Yer Alan Eski Endüstri Alanlarının Değerlendirilmesi: Paşabahçe Cam Fabrikası için Yeniden Kullanım Önerisi Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi.

Harvey, D. (1989). The condition of postmodernity: An enquiry into the origins of cultural change. Blackwell.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB). (1983). 1983 Boğaziçi Öngörünüm, Geri Görünüm ve Etkilenme Bölgesi Nazım İmar Planı, İstanbul.

Koçak, M. H. (2014). Camın işçileri: Paşabahçe işçilerinin sınıf olma öyküsü. İletişim Yayınları.

Lefebvre, H. (1991). The production of space (D. Nicholson-Smith, Trans.). Blackwell.

Notlar

1. Bu makaleye esas araştırma, 2017 yılının mayıs ayında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde (MSGSU) Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Lisansüstü İletişim Grubu'nda yapılan bir açık çağrı etrafında, birlikte soru sormanın heyecanı ile oldukça farklı donanım ve arka plandan bir araya gelen küçük bir grup tarafından başlatıldı. Bu grup araştırmaya zamanla dahil olan ve katkılarını sunan araştırmacılarla büyüdü. Aslı Odman, Ayşecan Hazal Ak Yıldırım, Betül İngin, Elif Sıdar Ökdemir, Fuat Ercan, Gül Köksal, Hakan Koçak, Hande Ceylan, İsra Hatipoğlu, Murat Cemal Yalçın, Nazım Akkoyun, Serkan Öngel ve Tansel Erbil bu çalışmaya farklı aşamalarda ve farklı derecelerde katkı sundu. Bu üretim süreci bizler için önemlidir; açık bir çağrıyla bir araya gelmenin, zamana yayılmış bir ekip olma ve birlikte üretme sürecinin, akademide var olan kültürel kodların ötesindeki kolektif üretim ve paylaşımı işaret ettiği ölçüde önemli ve anlamlı olduğunu, bu haliyle yöntemsel olarak da altının çizilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Araştırma, yıllara ve Beykoz'un sokaklarına yayılarak büyüdü, pandemi sürecinde dahi sönümlenmeyen tartışmaların sonucu olarak MSGSU'nda 2019-24 no'lu Bilimsel Araştırma Projesi olarak sürdürüldü ve 2021 yılında raporlaştı (Erbil vd., 2021). Süreç içerisinde 7. KBAM Sempozyumu'nda bir oturuma konu oldu ve ilişkili bildiriler olarak sunuldu, tartışıldı (Ceylan vd., 2020). Elinizdeki bu metin, 2021 yılında yayınlanan rapordan ve "Türkiye Kentleri ve Bölgeleri" temalı 7. KBAM Sempozyumunda (2020) bu araştırmaya ayrılan oturumda sunulan bildirilerden geliştirildi. Makale içerisinde kullanılan görüşme alıntıları ve şekilleri tamamıyla bu rapor ve bildirilerden alınmıştır. Bu makale, aynı ekibin, aynı verileri kullanarak bir yeniden kavramsallaştırma ve yorumlama çabasıdır. Dolayısıyla makale boyunca yalnızca birebir alıntılar, görüşme notları ve değiştirilmeden kullanılan şekiller için referans verilmektedir. 2021 yılında raporun tamamlanmasının ardından, bu özel sayının editörleri tarafından yapılan davet çerçevesinde bir makale hazırlamak için Nisan 2025'te yeniden bir araya gelindi. Yapılan ilk toplantıda çalışmanın çıktıları yeniden değerlendirildi ve emek süreçlerinden ziyade mekân üretimine vurgu yapan bir makale ile özel sayıya katkı yapılmasına karar verildi. Rapor ve bildiri metinlerinden hareketle, çalışmanın makale olarak yeniden kurgulanması sürecinde yapay zeka uygulamalarından faydalandı. Makalenin argümanı ve çerçevesi netleştirilerek birkaç sayfadan oluşan bir girdi olarak yapay zeka'ya (Perplexity) verildi. Yapay zekanın makalenin yapısına ilişkin önerisi alındıktan sonra ekip bu öneri üzerine çalışarak çeşitli revizyonlar yaptı. Ardından rapor metni, bu kurguya bağlı kalmak kaydıyla, kısaltılarak yeniden yazılmak üzere yapay zekaya verildi ve bir ilk metin taslağı elde edildi. Nihayet bu metin üzerinde yeniden ekip olarak ayrı ayrı ve dönüşümlü çalışıldı ve metin yazımı tamamlandı. Burada işaret edildiği üzere uzun bir zamana yayılan bir araştırmanın ve ona bağlı kolektif yazım sürecinin devam ürünü niteliğindeki bu makalede, eş-yazarlar soyadına göre alfabetik olarak verilmiştir.
2. Sanayisizleşme kavramının kullanımına yönelik araştırma ekibi içerisinde çokça tartışma yapılmıştır. Ekip bu kavramın genel olarak İstanbul metropolü için kullanılmasına taraf olmamakla birlikte kendine özgü bir yer olan Beykoz'daki bütün büyük fabrikaların kapanmış veya taşınmış olmasının, mahallelerde süren küçük atölye üretimlerine karşın, Beykoz için bir tür sanayisizleşmeye karşılık geldiği düşüncesindedir. Kavramın kullanımı bu bağlamda sınırlandırılmıştır.

3. Beykoz ilçesi kentsel kıyı alanında yer alan Beykoz ve Paşabahçe semtleri, yazının devamında özellikle ayrıştırmanın gerekli görülmediği hallerde Beykoz koyu etrafındaki yerleşimleri içerecek şekilde Beykoz olarak anılacaktır.
4. Faillik burada etkin olma kapasitesi olarak kullanılmıştır. Bu anlamda, canlı-cansız ayrımının ötesinde, kentsel alanın şekillenmesi ve dönüşümü üzerinde etki yaratma kapasitesine sahip olan unsurları ifade eder.
5. Bütünleşik dikey üretim mal ya da meta üretimi için gerekli girdilerin sağlanmasından nihai ürün/hizmetin ihtiyaç sahibine sunulmasına kadar geçen süreçlerin organizasyon süreci içine çekilmesi anlamına geliyor. Ulus-devlet destekli endüstriye dayalı işleyişte erken dönemde bütünleşik dikey üretim belirleyici olurken, 1970'li yıllarda artan rekabet ve yoğunlaşan değişmez sermaye yatırımları bu dikey bütünsel organizasyonu dönüştürüyor, yatay bütünleşik organizasyona geçiliyor. Bu iki organizasyon biçimi ölçek ekonomisi, alan ekonomisi ve zaman ekonomisi olarak da tanımlanıyor. Bu iki organizasyonun zaman içinde mekân üzerinde kendini açığa çıkarması çalışmamızın odaklarından biridir. Bu yönde detaylı analiz için bkz. Ercan, 2021.
6. Devletin ilişkili düzenlemeleri (regülasyon) koruma ve gelişme ikilisinin çelişkilerini deneyimlemek suretiyle, dönemsel olarak de-regülasyon ve/veya re-regülasyon halini almış; belirli bir alandaki düzenleme mekânsal dönüşümün bir süre tetikleyicisi bir süre engelleyicisi/yavaşlatıcısı şeklinde işlev görebilmiştir. Örneğin, Orman Kanunu bir yandan ormanları korurken bir yandan da 2b ile orman vasfını kaybeden araziler üzerinden yapılaşmanın önünü açmıştır; Boğaziçi Yasası ise bir yandan korumaya odaklanırken bir yandan da sanayi faaliyetlerini koruma karşıtı olarak belirleyerek dönüştürücü plan kararlarını hazırlamıştır. Turizmi Teşvik Kanunu ise hep gelişme yönünde ama zaman zaman yavaşlayarak ve duraklayarak sürdürülen bir düzenleme aracıdır. İlgili mevzuatın seyri Beykoz (ve benzeri alanlardaki) dönüşüm süreçleri üzerinden okunarak bu süreç açığa çıkarılabilir ancak bu araştırmanın kapsamı dışında kalmıştır.